

„Wychowanie w Rodzinie” t. XXVII (2/2022)

nadesłany: 24.03.2022 r. – przyjęty: 11.05.2022 r.

Jan BASIAGA*

Adam ŁOJAN**

Postawy rodzicielskie zawodowych rodziców zastępczych i ich korelacje z doświadczeniami opiekuńczymi z dzieciństwa

Parenting attitudes of professional foster parents and their correlations with childhood caregiving experiences

Abstrakt

Wprowadzenie. Rola rodziców zastępczych polega na zapewnieniu stabilnego i bezpiecznego środowiska przyjętym pod opiekę dzieciom, które najczęściej borykają się z wieloma trudnościami behawioralnymi i emocjonalnymi (Blythe, Halcomb, Wilkes, Jackson, 2013; Van Holen, Vanschoonlandt, Vanderfaeillie, 2017). Jednym z najważniejszych czynników wpływających na poprawę sytuacji życiowej wychowanków rodzin zastępczych – w szczególności w zakresie problemów emocjonalnych, rozwojowych oraz związanych z zachowaniem – są postawy rodzicielskie rodziców zastępczych (Schofield, Beck, 2005, 2009). One zaś, w dużym stopniu warunkowane są doświadczeniami opiekuńczymi rodziców z dzieciństwa (Plopa, 2005).

* **e-mail: jan.basiaga@us.edu.pl**

Instytut Pedagogiki, Wydział Nauk Społecznych, Uniwersytet Śląski w Katowicach,
Grażyńskiego 53, 40-126 Katowice, Polska

Institute of Pedagogy, Faculty of Social Sciences, University of Silesia in Katowice,
Grażyńskiego 53, 40-126 Katowice, Poland

ORCID: 0000-0002-4472-3214

** **e-mail: a.lojan@us.edu.pl**

Instytut Psychologii, Wydział Nauk Społecznych, Uniwersytet Śląski w Katowicach,
Grażyńskiego 53, 40-126 Katowice, Polska

Institute of Psychology, Faculty of Social Sciences, University of Silesia in Katowice,
Grażyńskiego 53, 40-126 Katowice, Poland

ORCID: 0000-0001-8109-8465

Cel. Celem badań było określenie postaw rodzicielskich zawodowych rodziców zastępczych oraz ustalenie relacji pomiędzy doświadczeniami opiekuńczymi z dzieciństwa i przyjmowanymi przez nich postawami rodzicielskimi.

Metoda. Ustalenia postaw rodzicielskich dokonano przy użyciu Skali Postaw Rodzicielskich (Plopa, 2005), a rodzicielskie doświadczenia opiekuńcze z dzieciństwa określono przy użyciu Kwestionariusza Retrospektywnej Oceny Postaw Rodziców (Plopa, 2008).

Wyniki. Wyniki badań wskazują, że zawodowi rodzice zastępczy wychowywali się w środowiskach rodzinnych, w których w największym stopniu doświadczali zachowań rodzicielskich właściwych dla postaw autonomii i akceptacji. Jednocześnie jednak, w swoich oddziaływaniach rodzicielskich, badani rodzice zastępczy w największym stopniu prezentują postawy nadmiernie wymagającą i niekonsekwentną. Badania pokazały również, że istnieją silne relacje pomiędzy doświadczeniami opiekuńczymi z dzieciństwa rodziców zastępczych a ich własnymi zachowaniami rodzicielskimi.

Słowa kluczowe: zawodowa rodzina zastępcza, postawy rodzicielskie, retrospektywna ocena postaw rodziców.

Abstract

Introduction. The role of foster parents is to provide a stable and safe environment for adopted children, who usually face a range of behavioural and emotional difficulties (Blythe, Halcomb, Wilkes, & Jackson, 2013; Van Holen, Vanschoonlandt, & Vanderfaellie, 2017). One of the most important factors influencing the improvement of the life situation of foster children, especially in terms of emotional, developmental, and behavioural problems, are the parental attitudes of foster parents (Schofield, Beck, 2005, 2009). They are, to a large extent, conditioned by parents' childhood caregiving experiences (Plopa, 2005).

Aim. This study aimed to determine professional foster parents' parenting attitudes and the relationship between their own childhood caregiving experiences and their parenting attitudes.

Method. Parental attitudes were determined using the Parental Attitudes Scale (Plopa, 2005), and their childhood caregiving experiences were determined using the Retrospective Assessment of Parental Attitudes Questionnaire (Plopa, 2008).

Results. The study results indicate that professional foster parents grew up in family environments in which they experienced, to the most significant extent, parenting behaviours appropriate for attitudes of autonomy and acceptance. At the same time, however, the studied foster parents, in their parenting interactions, present, to the greatest extent, excessively demanding and inconsistent attitudes. The study also showed strong relations between foster parents' childhood care experiences and their parenting behaviours.

Keywords: professional foster family, parental attitudes, retrospective assessment of parental attitudes.

Wprowadzenie

Realizowane w różnych krajach badania pokazują, że niekorzystne doświadczenia opiekuńcze z dzieciństwa¹ mogą wpływać w negatywny sposób nie tylko na funkcjonowanie społeczno-emocjonalne w wieku dorosłym. Stanowią również czynnik, który może zagrażać prawidłowemu wypełnianiu zadań rodzicielskich. Inaczej mówiąc, trudne doświadczenia opiekuńcze z dzieciństwa, badacze łączą z dysfunkcjonalnymi interakcjami rodzic-dziecko oraz z postawami i zachowaniami rodzicielskimi (zob m.in.: Alexander, Teti, Anderson, 2000; Bödeker i in., 2019; Chung i in., 2009; Cyr, Euser, Bakermans-Kranenburg, Van Ijzendoorn, 2010; Fitzgerald, Shipman, Jackson, McMahon, Hanley, 2005; Hughes, Cossar, 2016; Letourneau i in., 2019; Madigan, Wade, Plamondon, Maguire, Jenkins, 2017; Montes, Lotyczewski, Halterman, Hightower, 2012; Plant, Pawlby, Pariante, Jones, 2018). Ci, którzy doświadczają niewłaściwej i niespójnej opieki w dzieciństwie, częściej definiują swoich rodziców (opiekunów) jako osoby, które były niezdolne do właściwego zaspokajania ich potrzeb. Dante Cicchetti i Colleen Doyle (2016) wskazują, że niekorzystne doświadczenia z dzieciństwa mogą mieć wpływ na tworzenie bezpiecznej relacji rodzic-dziecko. Mogą one utrudniać rodzicom postrzeganie, interpretowanie i reagowanie na potrzeby dzieci. Rodzice, którzy doświadczyli zaniedbań emocjonalnych lub przemocy domowej w dzieciństwie, mogą postrzegać i interpretować zachowania dzieci w sposób niewłaściwy, co może prowadzić do braku wrażliwości opiekuńczej na ich potrzeby, która – w dalszej kolejności – może wpływać negatywnie na jakość relacji rodzic-dziecko oraz dobrostan społeczny i emocjonalny dzieci. Ponadto, osoby takie doświadczają wyższego poziomu stresu rodzicielskiego, który wpływa na kształtowanie poczucia własnej skuteczności w realizacji zadań rodzicielskich i może utrudniać skuteczne oddziaływanie na emocje i zachowania dzieci (Bailey, DeOliveira, Wolfe, Evans, Hartwick, 2012; Stelle i in., 2016). Doświadczenia wyniesione z domu rodzinnego oraz interakcje uczuciowe z rodzicami w okresie dzieciństwa mogą zatem odgrywać istotną rolę w kształtowaniu się późniejszych postaw rodzicielskich (Plopa, 2005).

¹ Pierwsze badania dotyczące niekorzystnych doświadczeń z dzieciństwa (adverse childhood experiences – ACE) i ich wpływu na funkcjonowanie w życiu dorosłym przeprowadzili Felitti i in. (1998). Najczęściej badania ACE opierają się na wskaźnikach przemocy wobec dzieci (przemoc fizyczna, przemoc emocjonalna, przemoc seksualna, zaniedbania potrzeb opiekuńczych) oraz wskaźnikach związanych z trudnymi warunkami opiekuńczymi w środowisku rodzinnym (narażenie na chłodne zdystansowane relacje rodzic-dziecko, emocjonalne odrzucenie przez matkę, rozwód lub separacja rodziców, pobyt najbliższego członka rodziny w więzieniu, choroba psychiczna w rodzinie, uzależnienie członka rodziny od substancji psychoaktywnych). (Zob. m. in. Brown i in., 2009; Felitti i in., 1998; Gilbert i in., 2015).

Zdolność do skutecznego realizowania zadań rodzicielskich i tworzenia bezpiecznej relacji rodzic-dziecko ma szczególnie istotne znaczenie w rodzicielstwie realizowanym w rodzinach zastępczych. Należy bowiem podkreślić, że większość dzieci umieszczanych w takich środowiskach opiekuńczych, doznało we własnych rodzinach różnych form zaniedbań oraz przemocy (Basiaga, 2014; Blyhte i in., 2013; Van Holen i in., 2013). Z uwagi na wcześniejsze doświadczenia, dzieci wychowujące się w rodzinach zastępczych są narażone na zwiększone ryzyko wystąpienia zaburzeń internalizacyjnych² i eksternalizacyjnych³ (Ethier, Lemelin, Lacharité, 2004; Oswald, Heil, Goldbeck, 2010). Ponadto, doświadczenia z domu rodzinnego mogą wpływać na zdolności adaptacyjne dziecka w rodzinie zastępczej oraz na zdolność budowania relacji dziecko-rodzic. Biorąc pod uwagę duże ryzyko wystąpienia i rozwoju problemów behawioralnych i emocjonalnych dziecka przyjętego do rodziny zastępczej, postawy rodzicielskie opiekunów zastępczych mogą mieć kluczowe znaczenie dla jego funkcjonowania i rozwoju w środowisku zastępczym (Dubois-Comtois, Moss, Cyr, Pascuzzo, 2013; Groh, Roisman, van Ijzendoorn, Bakermans-Kranenburg, Fearon, 2012).

Doświadczenia opiekunów zastępczych z własnego dzieciństwa jako predyktor ich postaw rodzicielskich

Zgodnie z najlepszą wiedzą autorów jedynym dotychczas realizowanym badaniem rodziców zastępczych ukierunkowanym na doświadczenia opiekuńcze z dzieciństwa jest praca Tiny Adkins, Samantha Reisz, Kaitlyn Doerge i Swethy Nulu (2020) na próbie 89 licencjonowanych rodziców zastępczych funkcjonujących w Stanie Teksas w USA. W badaniu autorzy zastosowali narzędzie CDC-Kaiser Permanente ACE i porównali własne wyniki z badaniem zrealizowanym na populacji ogólnej (Felitti i in., 1998). Autorzy omawianego opracowania (Adkins i in., 2020) sformułowali pytanie: Czy i w jaki sposób własne niekorzystne doświadczenia opiekuńcze rodziców zastępczych

² Zaburzenia eksternalizacyjne dotyczą szerokiego zakresu objawów obejmujących problemy z agresją, impulsywnością, niszczeniem własności, używania substancji psychoaktywnych, zachowań antyspołecznych, opozycyjno-buntowniczych, ryzykownych, destrukcyjnych, często przestępczych, prowadzących do konfliktów z prawem (Wysocka, Ostafińska-Molik, 2014).

³ Do grupy zaburzeń internalizacyjnych zaliczane są problemy emocjonalne i behawioralne, które z reguły nie są uzewnętrzniane. Wyróżnia się cztery grupy objawów charakterystycznych dla dzieci i młodzieży: objawy lękowe, objawy depresji – np. smutek, przygnębienie, wycofanie – np. unikanie kontaktów społecznych, objawy somatyczne bez wyraźnej medycznej przyczyny – np. objawy bólowe, brak energii, zawroty głowy i inne dolegliwości somatyczne, reaktywne zaburzenia zachowania (Radziwiłowicz, 2020).

czych z dzieciństwa wpływają na ich decyzje o przyjęciu funkcji rodzica zastępczego, na realizowane przez nich zadania opiekuńcze i na relacje z dziećmi przyjętymi pod opiekę? Wyniki pracy przywołanych autorów wskazują, że w porównaniu do badania realizowanego na populacji ogólnej (Felitti i in., 1998), rodzice zastępczy zgłaszali wyższe wskaźniki niekorzystnych doświadczeń z dzieciństwa w zakresie doświadczania przemocy psychicznej, zaniedbań opiekuńczych, posiadania członka rodziny z chorobą psychiczną lub takiego, który przebywał w więzieniu. Natomiast niższe wskaźniki rodzice zastępczy zgłaszali w zakresie doznawanej przemocy fizycznej, zaniedbań emocjonalnych oraz sytuacji związanych z nadużywaniem w rodzinie substancji psychoaktywnych.

Badania pokazały również, że wskaźniki niekorzystnych doświadczeń z dzieciństwa rodziców zastępczych były bezpośrednio związane z trudnościami społeczno-emocjonalnymi dzieci, którymi się opiekowali. Rodzice zastępczy, którzy zgłaszali więcej niekorzystnych doświadczeń z dzieciństwa, sygnalizowali jednocześnie, że ich wychowankowie wykazywali trudności w zakresie zachowania, nadpobudliwości emocjonalnej, trudności z koncentracją uwagi, oraz w zachowaniach społecznych. Co istotne, zależność ta w największym stopniu była dostrzegalna w przypadku występowania takich niekorzystnych doświadczeń rodziców zastępczych jak: przemoc emocjonalna, przemoc domowa oraz rozwód rodziców. Ponadto, te trzy rodzaje niekorzystnych doświadczeń autorzy badania ujęli jako traumy systemu przywiązania, które mogą utrudniać rodzicom zastępczym właściwe postrzeganie potrzeb dzieci i reagowanie na nie. Mogą one również wpływać w negatywny sposób na postrzeganie i interpretowanie zachowań dzieci, co w dalszej kolejności może oddziaływać negatywnie na relację opiekun-dziecko oraz na dobrostan emocjonalny dziecka. Oznacza to, że nawet jeśli rodzice zastępczy właściwie interpretują zachowanie dziecka, to mogą nie być w stanie reagować na nie z odpowiednim wyczuciem. Spostrzeżenie autorów jest o tyle istotne, że dzieci przebywające w opiece zastępczej w większości przypadków doświadczały bardzo trudnych przeżyć w rodzinach biologicznych i wykazują zaburzenia przywiązania, zaburzenia eksternalizacyjne lub internalizacyjne (Basiaga, 2014, 2020).

Według naukowców (Adkins i in., 2020) zjawisko niekorzystnych doświadczeń z dzieciństwa powinno być rozpatrywane również w perspektywie późniejszych decyzji o przyjęciu funkcji rodzica zastępczego. W tym kontekście istotne dla badaczy było to, że w porównaniu do badania populacji ogólnej (Felitti i in., 1998) rodzice zastępczy wielokrotnie rzadziej zgłaszają doświadczanie w dzieciństwie zdarzeń związanych z nadużywaniem substancji psychoaktywnych, przemocą psychiczną oraz zaniedbaniami emocjonalnymi. Jednocześnie, ponad dwukrotnie częściej zgłaszają doświadczanie przemocy psychicznej, zaniedbań opiekuńczych, choroby psychicznej oraz przestępczości w rodzinie. Zdaniem Tiny Adkins i in. (2020), tak duże różnice

w zestawieniu z wynikami populacji ogólnej prowadzą do pytania o występowanie zależności pomiędzy rodzajami niekorzystnych doświadczeń z dzieciństwa, a późniejszymi decyzjami o zostaniu rodzicem zastępczym. W opinii autorów, możliwe jest, że rodzice zastępczy, którzy w dzieciństwie doświadczyli traumy lub innych niekorzystnych przeżyć, w większym stopniu odczuwają potrzebę objęcia opieką dzieci, które również doświadczyły przemocy lub poważanych zaniedbań. W tym kontekście badacze przywołują opisaną przez Shulamith L. A. Straussner, Evana Senreicha i Jeffrey T. Steena (2018) zjawisko zranionego uzdrowiciela, które mówi o tym, że osoby, które doświadczyły niekorzystnych zdarzeń w dzieciństwie częściej podejmują pracę w zawodach pomocowych, takich jak praca socjalna, poradnictwo, pielęgniarstwo i im podobnych.

Klasyfikacja postaw rodzicielskich

Postawy rodzicielskie definiowane są jako tendencja do specyficznego zachowania się matki i ojca wobec dziecka. Postawy te obejmują nie tylko świadome oddziaływanie, ale także i te które podejmowane są w sposób niezamierzony i nieświadomy (Greszta, Ryś, Trębicka, 2020). Maria Ziemska (1973) podkreśla, że postawa rodzicielska jest występującą u rodziców tendencją do odczuwania dziecka, myślenia o nim i zachowania się w określony sposób wobec niego. Zdaniem autorki, jest to tendencja w miarę stała, zmieniająca się jednak wraz z rozwojem dziecka. Postawy rodzicielskie również ulegają zmianom, modyfikacjom, ubogaceniom wraz z rozwojem osobowym opiekunów. W literaturze międzynarodowej postawy rodzicielskie ujmowane są jako styl rodzicielstwa. Najczęściej jest on definiowany jako konstelacja postaw lub wzór zachowań rodzicielskich wobec dziecka, które są jemu przekazywane i które tworzą klimat emocjonalny relacji między rodzicami i dzieckiem, i które mają znaczący wpływ na jakość funkcjonowania dziecka w rodzinie (Baumrind, 1967; Darling, Steinberg, 1993; Williams i in., 2009). W polskiej literaturze przedmiotu postawy rodzicielskie najczęściej kategoryzuje się na sześć wymiarów:

- akceptacji/odrzućenia,
 - nadmiernie wymagającą,
 - autonomii,
 - niekonsekwentną
- oraz
- nadmiernie ochraniającą (Plopa, 2005, 2008).

Postawa akceptacji zakłada akceptację dziecka jako osoby, bez względu na jego pozytywne lub negatywne cechy. Akceptujący rodzic stwarza klimat sprzyjający swobodnej wymianie uczuć, uczy dziecko ufności do ludzi i świata, zachęcając je do otwartości oraz komunikowania swoich potrzeb. Stara się, by jego relacje z dzieckiem układały się w taki sposób, aby dziecko czuło się bezpieczne i kochane. Jest wrażliwy na potrzeby, problemy i aspiracje dziecka. W postawie odrzucenia cechami charakterystycznymi dla zachowania rodzica jest chłód emocjonalny, dystans oraz unikanie bliskości z dzieckiem. Najczęściej rodzic nie uwzględnia psychologicznych potrzeb dziecka, ograniczając się jedynie do zaspokojenia jego potrzeb materialnych.

Postawa nadmiernie wymagająca uwarunkowana jest specyficznym rozumieniem dobra dziecka przez rodzica. Najczęściej rodzic traktuje dziecko bezwzględnie, zgodnie ze sztywno przyjętym przez siebie modelem wychowania. Rodzic uważa się za autorytet we wszystkich sprawach dotyczących dziecka, ostro egzekwuje wykonywanie swoich poleceń, nie toleruje sprzeciwu. Taki rodzic nie liczy się z możliwościami dziecka, wymaga, aby wyróżniało się ono w zakresie sprawności umysłowej, odpowiedzialności, dobrego zachowania i posłuszeństwa.

Postawa autonomii związana jest z brakiem kontroli psychologicznej lub przymusu. Rodzic, który wykazuje się taką postawą, zachęca dziecko do niezależności, pokazuje różne alternatywne wybory, uczy samodzielnego podejmowania decyzji. Taki rodzic rozumie rodzącą się potrzebę prywatności, posiadania własnych tajemnic, poszukiwania własnych dróg. W sytuacjach konfliktowych rodzic nie narzuca siłą swojego zdania, potrafi spojrzeć na problem z punktu widzenia dziecka.

Postawa niekonsekwentna jest silnie związana ze zmiennością stosunku rodzica do dziecka. Stosunek ten najczęściej zależy od chwilowego nastroju, samopoczucia, wpływu innych osobistych spraw, niekoniecznie związanych z życiem rodzinnym. Rodzic charakteryzujący się taką postawą jest postrzegany jako kochający, ale niezdolny do stworzenia ciepłego klimatu w domu. Brak stabilności rodzica powoduje dystansowanie się emocjonalne dziecka od rodzica. W rezultacie dziecko odseparowuje się od rodzica, nie ufa mu, niechętnie dzieli się z nim swoimi problemami i pragnieniami.

Postawa nadmiernie ochraniająca wiąże się z nadmierną ingerencją w sprawy osobiste dziecka, zapewnianiem stałej opieki i nadmierną uwagą. Przejawy autonomii dziecka odbierane są z lękiem i niepokojem. Rodzic wyraża przesadną troskę o przyszłość dziecka, nie wierzy, że może ono prawidłowo funkcjonować bez jego wsparcia, pomocy, bezpośredniej bliskości. Rodzic charakteryzujący się taką postawą nie uświadamia sobie, że jego przesadne angażowanie się we wszystkie sprawy dziecka jest najczęstszym źródłem buntu, emocjonalnego odsuwania się dziecka od rodzica (Plopa, 2005, 2008; Gralewski, Jankowska, 2020).

Znaczenie postaw rodzicielskich w rodzinie zastępczej

Liczne badania pokazują w sposób jednoznaczny, że częstotliwość występowania oraz intensywność problemów behawioralnych wśród wychowanków rodzin zastępczych są dużo wyższe w porównaniu z dziećmi z populacji ogólnej (zob. m. in.: Bernedo, Salas, García-Martín, Fuentes, 2012; Dozier i in., 2014; Dorsey i in., 2008; Fernandez, 2009; Keller i in., 2001; Tarren-Sweeney, 2008a; Turney, Wildeman, 2016). Podobne wyniki pokazują badania zdrowia psychicznego oraz problemów z zachowaniem wychowanków pieczy zastępczej realizowane z wykorzystaniem kryteriów diagnostycznych DSM-IV (Minnis, Everett, Pelosi, Dunn, Knapp, 2006; Steele, Buchi, 2008). Autorzy podejmujący problematykę problemowych zachowań wychowanków rodzin zastępczych wskazują jednocześnie, że opiekunowie zastępczy często oczekują, że w czasie pobytu u nich zmniejszy się skala problemowych zachowań u dzieci przyjętych pod opiekę. W kilku badaniach rodzice zastępczy zgłaszali pozytywne efekty oddziaływań rodzicielskich, które najczęściej udawało się osiągnąć w stosunkowo krótkim czasie (Barber, Delfabbro, 2005; Wilson, 2006). Najczęściej jednak proces pozytywnych zmian zatrzymywał się średnio po upływie czterech miesięcy od umieszczenia dziecka w rodzinie zastępczej lub – wraz z upływem czasu – zachowania problemowe nasilały się (Fisher, Gunnar, Chamberlain, Reid, 2000; Goemans, van Geel, Vedder, 2015; Nilsen, 2007).

Postawy rodzicielskie a zachowania problemowe wychowanków rodzin zastępczych

Badania nad czynnikami wpływającymi na rozwój zachowań problemowych dzieci wychowujących się w rodzinach zastępczych pokazują, że jednym z najważniejszych czynników wpływających na zmniejszenie lub zwiększenie poziomu zaburzeń eksternalizacyjnych lub internalizacyjnych wychowanków są postawy rodzicielskie (style rodzicielskie) opiekunów zastępczych. Gillian Schofield i Mary Beck (2005, 2009), którzy badali związek między stylami rodzicielskimi opiekunów zastępczych i problemowymi zachowaniami wychowanków wykazali, że odrzucenie, nadmierne wymagania, sztywna dyscyplina, zmienność stosunku rodzica do dziecka są najważniejszymi zmiennymi, które pozwalają na wyjaśnienie przyczyn wzrostu poziomu trudnych zachowań dzieci w czasie ich pobytu w domu zastępczym. Do bardzo podobnych wniosków doszli Philip Fisher i in. (2000), którzy uważają, że na wzrost zachowań problemowych wychowanków rodzin zastępczych największy wpływ mają:

- mało wspierające rodzicielstwo,
- niski poziom akceptacji dziecka,

- nadmierna kontrola
- oraz
- niekonsekwentne i niespójne postawy opiekunów.

Inni autorzy zwracają uwagę, że czynnikami wpływającymi na wzrost zachowań problemowych dzieci są również stres i obciążenie emocjonalne doświadczane przez opiekunów zastępczych, które wynikają najczęściej z trudnych warunków pracy oraz wadliwie działającego systemem wsparcia dla rodzin zastępczych (Murray, Tarren-Sweeney, France, 2011; Vanderfaeillie, Van Holen, Vanschoonlandt, Robberechts, Stroobants, 2013), poziomu dopasowania dziecka do rodziny zastępczej, jak również dostosowania umiejętności rodziców zastępczych do specjalnych potrzeb dziecka (Barber, Delfabbro, Cooper, 2001; Oosterman, Schuengel, Wim Slot, Bullens, Dorelijers, 2007; Tarren-Sweeney, 2008b). Najczęściej jednak badacze wskazują, że najważniejszym predyktorem problemowych zachowań dzieci wychowujących się w pieczy zastępczej są odrzucenie i nadmierna krytyka dziecka (Denham i in., 2000; Fernandez, 2009; Ritchie i Buchanan, 2011; Sinclair i Wilson, 2003). Są to zachowania właściwe dla dwóch postaw rodzicielskich: odrzucenia i nadmiernie wymagającej.

Ponadto, inni badacze zwracają uwagę, że u dzieci, których rodzice są niedostępni emocjonalnie (postawa odrzucenia) lub przyjmują postawy charakteryzujące się brakiem stabilności w zachowaniach rodzicielskich (postawa nadmiernie wymagająca), często rozwija się zdeorganizowany styl przywiązania (Lyons-Ruth, Bronfman, Parsons, 1999; Schuengel, Bakermans-Kranenburg, van IJzendoorn, 1999). W tym kontekście należy podkreślić, że dzieci wychowujące się w środowiskach pieczy zastępczej są w jeszcze większym stopniu narażone na rozwój zdeorganizowanego stylu przywiązania (Cyr i in., 2010).

Badania wykazały również, że problemy z zachowaniem dzieci przyjętych pod opiekę wpływają negatywnie na postawy rodzicielskie opiekunów zastępczych, prowadząc do sytuacji, w której rodzice zastępczy stają się mniej wspierający i częściej przyjmują postawy nadmiernie wymagającą lub odrzucenia. Te negatywne style rodzicielstwa powodują z kolei nasilenie negatywnych zachowań dzieci (Vanderfaeillie, van Holen, Trogh, Andries, 2012; Vanschoonlandt, Vanderfaeillie, Van Holen, De Maeyer, Robberechts, 2013). Dwukierunkowe efekty wzajemnego oddziaływania powodują, że trudne zachowania dziecka wywołują negatywne postawy rodzicielskie opiekunów zastępczych, a te w konsekwencji powodują nasilenie trudnych zachowań dziecka. W związku z tym powstaje nasilający się łańcuch przymusowych interakcji między rodzicami zastępczymi i wychowankiem (Vanschoonlandt, Vanderfaeillie, van Holen, de Maeyer, 2012). W tym kontekście istotne jest również to, że podwyższony poziom trudnych zachowań wychowanka wpływa negatywnie na poczucie kompetencyjności u opiekunów zastępczych, co najczęściej wiąże się z przyjmowaniem

negatywnych postaw rodzicielskich (Murray i in., 2011; Palacios i Jiménez, 2009; Vanschoonlandt i in., 2013).

Różne badania wykazały jednocześnie, że dzieci, które doświadczyły wrażliwej opieki oraz harmonijnych interakcji z matkami, w mniejszym stopniu przejawiają zachowania problemowe i tym samym w większym stopniu potrafią panować nad emocjami (Fearon, Bakermans-Kranenburg, van IJzendoorn, Lapsley, Roisman, 2010; Groh i in., 2012). Badania środowisk zastępczych ukazują podobne wyniki. Jo Lipscombe, Elaine Farmer i Sue Moyers (2003) wykazali, że dzieci z pieczy zastępczej lepiej przystosowują się do danej rodziny zastępczej, jeśli spotykają się w niej z postawami akceptacji oraz autonomii. Zdaniem badaczy pozytywne relacje w rodzinie zastępczej, zdolność rodziców zastępczych do okazywania wrażliwości i ciepła wobec dzieci są bezpośrednio związane z obserwowanym u nich wyższym poziomem umiejętności społecznych i niższym poziomem zachowań agresywnych. Johan Van derfaeillie i in. (2012) doszli do podobnych wniosków. Z ich badań wynika, że problemowe zachowania wychowanków zmniejszyły się w tych przypadkach, w których rodzice zastępczy wykazywali wrażliwość na potrzeby i problemy dzieci, uzgadniali z dziećmi zasady zachowania i postępowania w domu zastępczym oraz zachęcali je do podejmowania samodzielnych wyborów. Badania Mirjam Oosterman i Carlo Schuengela (2008) pokazały, że postawy matek zastępczych, które ukierunkowane były na zaspokajanie psychospołecznych potrzeb dzieci, pozytywnie korelowały ze zmniejszającą się częstotliwością zgłaszanych przez nauczycieli zachowań eksternalizacyjnych dzieci. Inne badania wykazały, że akceptacja dzieci przyjętych pod opiekę, wrażliwość na ich potrzeby, troski i problemy oraz pozytywna komunikacja, korelują z obniżeniem u nich poziomu zaburzeń eksternalizacyjnych i internalizacyjnych (Cooley, Farineau, Mullis, 2015; Rayburn, Withers, McWey, 2018).

Metoda. Cel i narzędzia badawcze

Celem badań jest określenie postaw rodzicielskich zawodowych rodziców zastępczych oraz ustalenie relacji między doświadczeniami opiekuńczymi z dzieciństwa rodziców zastępczych i przyjmowanymi przez nich postawami rodzicielskimi. Za punkt wyjścia w rozumieniu postaw rodzicielskich przyjęto propozycję Józefa Rembowskiego (1972, s. 55), który definiuje postawę rodzicielską jako „całościową formę ustosunkowywania się rodziców (osobno ojca, osobno matki) do dzieci, zagadnień wychowawczych itp., ukształtowaną podczas pełnienia funkcji rodzicielskich”. Ustalenia postaw rodzicielskich w badanych rodzinach dokonano przy użyciu Skali Postaw Rodzicielskich (wersja dla rodziców) Mieczysława Plopy (2005), który wyróżnił sześć postaw rodzicielskich:

- akceptacji-odrzućenia,
- nadmiernie wymagającą,
- autonomii,
- niekonsekwentną,
- nadmiernie ochraniającą.

Narzędzie to charakteryzuje dobra rzetelność pomiaru. W niniejszym badaniu współczynniki rzetelności Alfa-Cronbacha dla wszystkich pięciu skal były wysokie i wynosiły między 0,84 a 0,95. Doświadczenia opiekunów z dzieciństwa badanych rodziców określono przy użyciu Kwestionariusza Retrospektywnej Oceny Postaw Rodziców M. Plopy (2008), który składa się z siedemdziesięciu pięciu stwierdzeń opisujących postępowanie rodzica w retrospektywnej ocenie dokonywanej przez dorosłe dziecko. Inaczej mówiąc – dorosły człowiek ocenia postawy swojego rodzica w oparciu o doświadczenia z dzieciństwa. Również w przypadku tego narzędzia, autor wyróżnił sześć postaw rodzicielskich. Współczynniki rzetelności Alfa-Cronbacha poszczególnych skal były bardzo wysokie i przyjmowały wartości pomiędzy 0,87 a 0,97.

Wcześniejsze badania (Basiaga, 2014) – realizowane na próbie zawodowych rodziców zastępczych – wskazują, że w zakresie realizacji zadań opiekuńczo-wychowawczych rodzice zastępczy nie dokonują rozróżnienia na dzieci własne i przyjęte pod opiekę. To odkrycie, w połączeniu z rozumieniem postaw rodzicielskich, pozwoliło na przyjęcie założenia poprawności zastosowania narzędzia badawczego autorstwa M. Plopy (2005).

Sposób analizowania i prezentowania materiału badawczego

Celem sprawdzenia, jak poszczególne kategorie są rozłożone w próbkę, uzyskane wyniki postaw rodzicielskich oraz retrospektywnej oceny postaw rodzicielskich przedstawiono w postaci wykresów licznosci. Pozwoliło to na określenie postaw rodzicielskich badanych rodziców zastępczych oraz ich doświadczeń opiekuńczych z dzieciństwa. Ponadto zastosowano pogłębioną analizę statystyczną z wykorzystaniem programu *Statistica*. Na wynikach uzyskanych przez badanych rodziców zastępczych przeprowadzono test normalności Shapiro-Wilka i stwierdzono, że założenie normalności rozkładu nie zostało spełnione. Z uwagi na naturę zmiennych, ich rozkłady w większości cechuje asymetria, co wyraźnie widać na zamieszczonych wykresach licznosci. W tej sytuacji dla sprawdzenia różnic pomiędzy poszczególnymi grupami badanych rodziców zastępczych (warunkowanych zmiennymi: płeć, wiek, wykształcenie) w zakresie ich postaw rodzicielskich, zastosowano testy nieparametryczne: U-Manna Whitneya

i Kruskala-Wallisa. Dla sprawdzenia relacji pomiędzy doświadczeniami opiekuńczymi z dzieciństwa badanych rodziców zastępczych i ich postawami rodzicielskimi zastosowano nieparametryczny test korelacji rang Spearmana.

Badana grupa

Badaniem objęto siedemdziesiąt sześć zawodowych rodzin zastępczych o charakterze pogotowia rodzinnego, które swoje zadania realizują na terenie województw śląskiego i małopolskiego. Wszystkie badane rodziny tworzone są przez osoby pozostające w związku małżeńskim i dlatego badaniem objęto oboje małżonków. Łącznie kwestionariusze badawcze zostały wypełnione przez sto pięćdziesiąt dwie osoby. Wszystkie badane rodziny mają własne dzieci.

Badani są w wieku od 25 do 60 lat. Przeważają osoby w wieku średniej dorosłości – 71% badanych. Opiekunowie w wieku wczesnej dorosłości stanowią 20%, a w wieku późnej dorosłości – 9%⁴. Większość badanych legitymuje się wykształceniem średnim – 47%. Wykształcenie zasadnicze ma 29%, a wyższe – 24%. Większość kobiet ma wykształcenie zasadnicze (28%) i średnie (48%). W grupie mężczyzn rozkład procentowy kształtuje się nieco inaczej, gdyż większość z nich legitymuje się wykształceniem średnim (53%) i wyższym (26%). Przeważająca większość badanych (79%) swoje zadania realizuje dłużej niż pięć lat. Staż pracy pozostałych 21% rodziców zastępczych mieści się w przedziale 2-5 lat.

Celem dotarcia do jak najliczniejszej grupy respondentów, wykorzystano osobiste kontakty z zawodowymi rodzicami zastępczymi, które zdobyto w następstwie projektu badawczego realizowanego w 2010 roku. Obejmował on wszystkie zawodowe rodziny zastępcze o charakterze pogotowia rodzinnego funkcjonujące na terenie województwa śląskiego⁵. Dane kontaktowe do pogotowia rodzinnych powołanych po 2010 roku na terenie województwa śląskiego oraz tych, które funkcjonują na terenie województwa małopolskiego, uzyskano za pomocą sieci relacji pomiędzy poszczególnymi rodzicami zastępczymi oraz funkcjonującymi grupami wsparcia dla zawodowych rodzin zastępczych. Większość badanych (76%), którzy przesłali poprawnie wypełnione kwestionariusze badawcze, stanowili rodzice zastępczy funkcjonujący na terenie województwa śląskiego.

⁴ Na podstawie wskazań psychologii rozwojowej przyjęto, że w grupie opiekunów zastępczych będących w wieku wczesnej dorosłości znajdują się osoby w wieku 25-35 lat. Okres średniej dorosłości odnosi się do opiekunów w wieku 36-55 lat. Okres późnej dorosłości obejmuje opiekunów w wieku 56 lat i więcej (Harwas-Napierała, Trempała, 2019).

⁵ Zob. Basiaga, 2014.

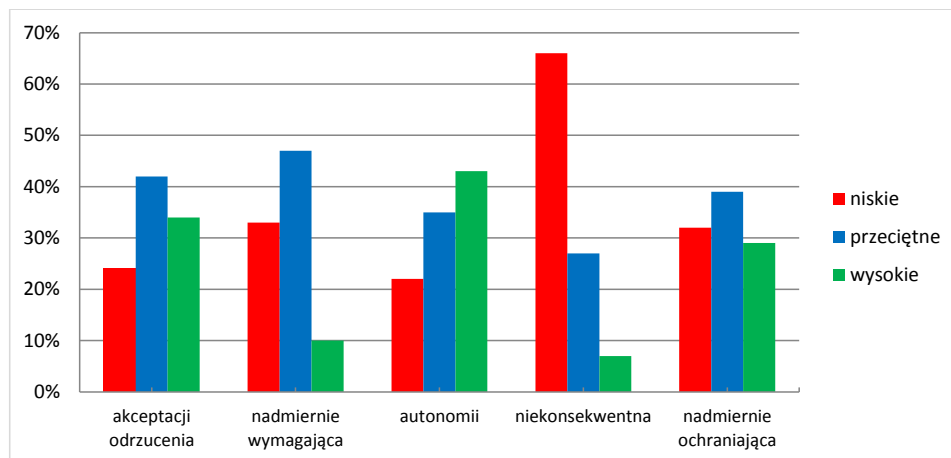
Wyniki

W zastosowanych w aktualnym badaniu narzędziach (Plopa, 2008, 2015) przyjęte zostało założenie braku norm populacyjnych, to znaczy, braku norm wspólnych dla obu płci. Normy zostały wyrażone w skali stenowej, oddzielnie opisującej zachowanie matki i oddzielnie zachowanie ojca. Zrezygnowano również z wyodrębnienia skali odrzucenie, zakładając, że niskie wyniki w skali akceptacji będą wskaźnikami tejże postawy rodzica. Ponadto, wprowadzając trzystopniową skalę nasilenia danej postawy (niskie, przeciętne, wysokie), przyjęto, że wyniki przeciętne należy traktować jako typowe dla większości polskich rodziców.

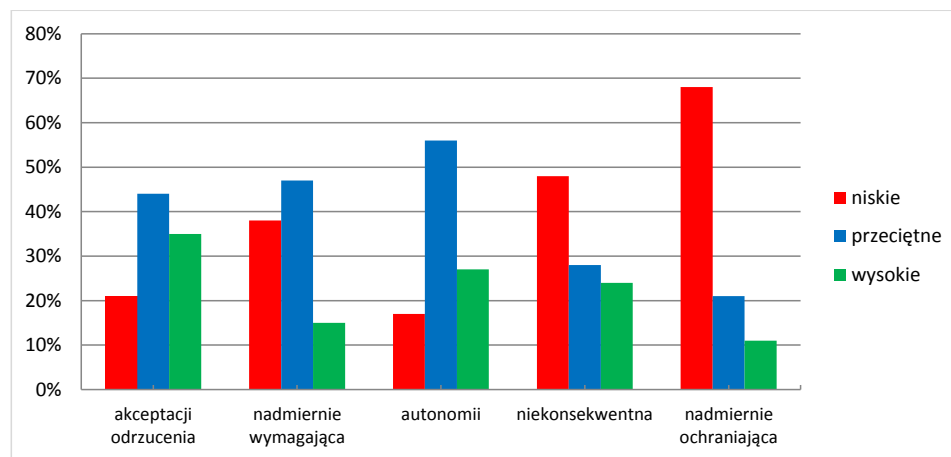
Doświadczenia opiekuńcze zawodowych rodziców zastępczych

Na podstawie analizy danych, w oparciu o wykresy liczości (rysunek 1), można wnioskować, że badani rodzice zastępczy pamiętają swoje matki przede wszystkim jako rodzica, który rozumiał ich potrzebę samodzielnego podejmowania różnych decyzji, prywatności oraz realizowania własnych wyborów (postawa autonomii) oraz jako takiego, który okazywał im pełną akceptację, stwarzał klimat do swobodnej wymiany uczuć oraz dawał poczucie wsparcia (postawa akceptacji). W taki sposób, więcej niż trzy czwarte rodziców zastępczych ocenia zachowania swoich matek na przeciętnym i wysokim poziomie natężenia. Jednocześnie jednak, matki zostały zapamiętane jako rodzic, który w zachowaniach rodzicielskich ujawniał tendencję do nadmiernego ochraniania dzieci. W taki sposób, na wysokim i przeciętnym poziomie natężenia, swoje matki zapamiętało 68% badanych rodziców. Na przeciętnym poziomie natężenia, rodzice zastępczy ocenili swoje matki jako osoby, które wymagały bezwzględnego posłuszeństwa. W najmniejszym stopniu natężenia rodzice zastępczy zapamiętali swoje matki jako osoby charakteryzujące się niekonsekwencją w wyrażaniu swoich opinii, uczuć i podejmowaniu decyzji (postawa niekonsekwentna).

Postawy ojców rodziców zastępczych (tabela 2) zostały ocenione w podobny sposób. W perspektywie 83% badanych, na wysokim i przeciętnym poziomie natężenia, ojcowie zostali zapamiętani jako osoby, które dawały swoim dzieciom dużą autonomię. Na równie wysokim poziomie natężenia (79%) ojcowie zostali zdefiniowani jako osoby okazujące badanym rodzicom zastępczym pełną akceptację. Podobnie jak matki, również ojcowie, na przeciętnym poziomie natężenia, zostali scharakteryzowani jako osoby wymagające bezwzględnego posłuszeństwa. Jednocześnie, w przeciwieństwie do matek, ojcowie rodziców zastępczych, w najmniejszym stopniu natężenia, zostali zapamiętani jako osoby ujawniające tendencję do nadmiernego ochraniania dzieci.

Rysunek 1. Retrospektywna ocena matek rodziców zastępczych (N = 152). Źródło: Badania własne.

Rysunek 2. Retrospektywna ocena ojców rodziców zastępczych (N = 152). Źródło: Badania własne.

Analiza przeprowadzona z wykorzystaniem testu U Manna-Whitneya pozwala na wskazanie istotnych statystycznie różnic pomiędzy badanymi rodzicami zastępczymi w ocenie zachowań rodzicielskich ich rodziców. Matki zastępcze w istotnie wyższym stopniu oceniły zachowania swoich matek w zakresie postaw akceptacji i nadmiernie ochraniającej. Zaś ojcowie zastępczy w istotnie wyższym stopniu ocenili zachowania swoich matek w zakresie postawy niekonsekwentnej (tabela 1). W odniesieniu do oceny zachowań ojców rodziców zastępczych (tabela 2), również odnotowano

istotne statystycznie różnice. Matki zastępcze w istotnie wyższym stopniu oceniły zachowania swoich ojców w zakresie postawy nadmiernie ochraniającej, zaś ojcowie zastępczy w istotnie wyższym stopniu ocenili zachowania swoich ojców w zakresie postawy niekonsekwentnej.

Tabela 1

Różnice w zakresie postaw retrospektywnej oceny postaw rodzicielskich matek badanych rodziców zastępczych

Skale	Matki zastępcze (N = 76)	Ojcowie zastępczy (N = 76)	U
	Średnia rang	Średnia rang	
P. akcept./odrz.	88,5	64,5	1973*
P. nadm. wym.	80,1	72,9	2617
P. auto.	76,4	76,6	2879
P. niekon.	69	83,9	2318*
P. nadm. ochr.	93,6	59,4	1588*

Adnotacja: P. akcept./odrz. – postawa akceptacji/odrzućenia; P. nadm. wym. – postawa nadmiernie wymagająca; P. auto. – postawa autonomii; P. niekon. – postawa niekonsekwentna; P. nadm. ochr. – postawa nadmiernie ochraniająca.

* $p < 0,05$.

Źródło: Badania własne.

Tabela 2

Różnice w zakresie postaw retrospektywnej oceny postaw rodzicielskich ojców badanych rodziców zastępczych

Skale	Matki zastępcze (N = 76)	Ojcowie zastępczy (N = 76)	U
	Średnia rang	Średnia rang	
P. akcept./odrz.	81,4	71,6	2517
P. nadm. wym.	72,8	80,2	2610
P. auto.	77,9	75,1	2780
P. niekon.	67,9	85,1	2236*
P. nadm. ochr.	87,4	65,6	2058*

Adnotacja: P. akcept./odrz. – postawa akceptacji/odrzućenia; P. nadm. wym. – postawa nadmiernie wymagająca; P. auto. – postawa autonomii; P. niekon. – postawa niekonsekwentna; P. nadm. ochr. – postawa nadmiernie ochraniająca.

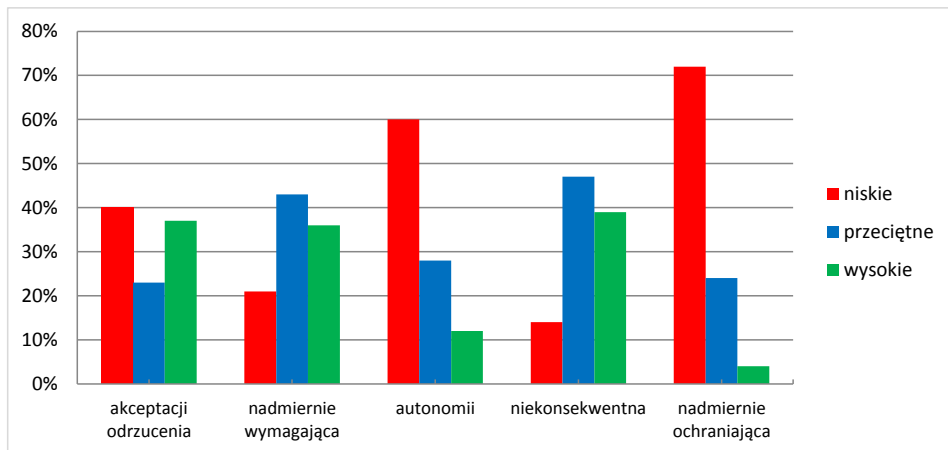
* $p < 0,05$.

Źródło: Badania własne.

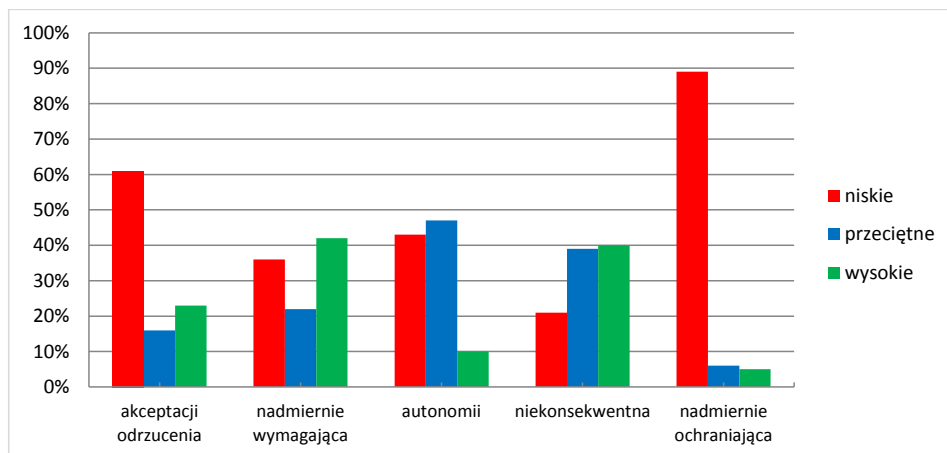
Postawy rodzicielskie zawodowych rodziców zastępczych

Na podstawie analizy danych w oparciu o wykresy liczości (rysunek 3) można wskazać, że badane matki zastępcze w relacjach rodzic-dziecko prezentują przede wszystkim wzory zachowań charakterystyczne dla postaw: nadmiernie wymagającej (79% matek przejawia ten styl na przeciętnym i wysokim poziomie natężenia) i niekonsekwentnej (86% matek przejawia ten styl na przeciętnym i wysokim poziomie natężenia). Najniższy poziom natężenia u badanych matek występuje w odniesieniu do postaw: nadmiernie ochraniającej – 72% oraz autonomii – 60%. Co istotne, charakterystyczne dla 40% matek niskie natężenie w skali akceptacji wskazuje, że taki odsetek matek prezentuje postawę odrzucenia na wysokim poziomie natężenia.

Badani ojcowie zastępczy (rysunek 4) prezentują głównie postawy: nadmiernie wymagającą (64% ojców przejawia ten styl na przeciętnym i wysokim poziomie natężenia) oraz niekonsekwentną (79% ojców przejawia ten styl na przeciętnym i wysokim poziomie natężenia). Podobnie jak matki zastępcze, również ojcowie na najniższym stopniu natężenia prezentują postawę nadmiernie ochraniającą. Niceo inaczej niż w przypadku matek kształtuje się u ojców natężenie postawy autonomii – 57% z nich postawę tę przejawia na wysokim i przeciętnym poziomie natężenia. Natomiast w większym stopniu niż w przypadku matek, ujawnia się tendencja ojców do prezentowania postawy odrzucenia – 61% nich w swoich oddziaływaniach wychowawczych przyjmuje postawę odrzucenia na wysokim poziomie natężenia.

Rysunek 3. Postawy rodzicielskie matek zastępczych (N = 76). Źródło: Badania własne.

Rysunek 4. Postawy rodzicielskie ojców zastępczych (N = 76). Źródło: Badania własne.

Zastosowanie testu U Manna-Whitneya pozwala na wskazanie różnicy istotnej statystycznie pomiędzy matkami a ojcami w odniesieniu do postawy akceptacji, która kształtuje się na poziomie granicy założonej istotności statystycznej ($p < 0,05$) – w tej skali matki osiągały wyniki wyższe od ojców. W przypadku pozostałych typów postaw rodzicielskich nie odnotowano różnic istotnych statystycznie (tabela 3)

Tabela 3

Różnice w zakresie postaw rodzicielskich pomiędzy matkami (N = 76) a ojcami (N = 76)

Skale	Matki	Ojcowie	U
	Średnia rang	Średnia rang	
P. akcept./odrz.	84,1	68,8	2306*
P. nadm. wym.	79,5	73,4	2647
P. auto.	72,8	80,1	2612
P. niekon.	74,5	78,2	2747
P. nadm. ochr.	83,1	69,9	2383

Adnotacja: P. akcept./odrz. – postawa akceptacji/odrzucenia; P. nadm. wym. – postawa nadmiernie wymagająca; P. auto. – postawa autonomii; P. niekon. – postawa niekonsekwentna; P. nadm. ochr. – postawa nadmiernie ochraniająca.

* $p < 0,05$.

Źródło: Badania własne.

W analizie dotyczącej różnic pomiędzy badanymi rodzicami grupowanymi ze względu na ich wiek (tabela 4) zaobserwowano występowanie istotnych statystycznie różnic w odniesieniu do postawy niekonsekwentnej i postawy nadmiernie ochraniającej. Rodzice zastępczy w wieku późnej dorosłości w istotnie wyższym stopniu prezentują postawę niekonsekwentną niż rodzice w wieku wczesnej dorosłości. W przypadku postawy nadmiernie ochraniającej rodzice zastępczy w wieku wczesnej i późnej dorosłości w istotnie wyższym stopniu przyjmują tę postawę niż rodzice w wieku średniej dorosłości. W odniesieniu do pozostałych postaw, to znaczy: akceptacji/odrzućenia, nadmiernego wymagania oraz autonomii nie odnotowano istotnych statystycznie różnic.

Również w analizie dotyczącej różnic pomiędzy badanymi rodzicami grupowanymi ze względu na ich wykształcenie (tabela 5) zaobserwowano występowanie istotnych statystycznie różnic w odniesieniu do postawy nadmiernie wymagającej. Rodzice z wykształceniem zasadniczym i średnim w istotnie wyższym stopniu prezentują tę postawę niż rodzice z wykształceniem wyższym. W odniesieniu do pozostałych postaw, to znaczy: akceptacji/odrzućenia, autonomii, niekonsekwentnej i nadmierne ochraniającej nie odnotowano istotnych statystycznie różnic

Tabela 4

Różnice w zakresie postaw rodzicielskich pomiędzy rodzicami z uwzględnieniem wieku

Wiek	1 – wczesna dorosłość (N = 30)	2 – średnia dorosłość (N = 108)	3 – późna dorosłość (N = 14)	Statystyki testowe	Istotne różnice międzygru- powe
Skale	Średnia rang	Średnia rang	Średnia rang	Test Kruskala- Wallisa	
P. akcept./odr.	73,6	83,2	71,9	1,67	brak
P. nadm. wym.	71,2	81,8	91,5	3,64	brak
P. auto.	74,8	80,0	77,5	0,52	brak
P. niekon.	73,2	74,5	104,71	6,39*	3>1
P. nadm. ochr.	82,6	56,4	107,8	19,08*	3>2; 1>2

Adnotacja: P. akcept./odr. – postawa akceptacji/odrzućenia; P. nadm. wym. – postawa nadmiernie wymagająca; P. auto. – postawa autonomii; P. niekon. – postawa niekonsekwentna; P. nadm. ochr. – postawa nadmiernie ochraniająca; 1 – rodzice w wieku wczesnej dorosłości; 2 – rodzice w wieku średniej dorosłości; 3 – rodzice w wieku późnej dorosłości

* $p < 0,05$.

Źródło: Badania własne.

Tabela 5

Różnice w zakresie postaw rodzicielskich pomiędzy rodzicami z uwzględnieniem poziomu wykształcenia

Wykształcenie	1 – zasadnicze (N = 44)	2 – średnie (N = 72)	3 – wyższe (N = 36)	Statystyki testowe	Istotne różnice międzygru- powe
Skale	Średnia rang	Średnia rang	Średnia rang	Test Kruskala- Wallisa	
P. akcept./odrz.	73,2	76,7	79,9	0,39	brak
P. nadm. wym.	86,0	79,8	56,5	8,9*	1>3; 2>3
P. auto.	68,3	76,0	87,8	3,54	brak
P. niekon.	78,7	80,3	64,1	3,24	brak
P. nadm. ochr.	86,0	70,1	80,4	3,8	brak

Adnotacja: P. akcept./odrz. – postawa akceptacji/odrzućenia; P. nadm. wym. – postawa nadmiernie wymagająca; P. auto. – postawa autonomii; P. niekon. – postawa niekonsekwentna; P. nadm. ochr. – postawa nadmiernie ochraniająca; 1 – rodzice z wykształceniem zasadniczym; 2 – rodzice z wykształceniem średnim; 3 – rodzice z wykształceniem wyższym.

* $p < 0,05$.

Źródło: Badania własne.

Korelacje pomiędzy doświadczeniami opiekuńczymi z dzieciństwa i postawami opiekuńczymi rodziców zastępczych

Zastosowanie nieparametrycznego testu korelacji rang Spearmana pozwoliło na ujawnienie korelacji pomiędzy doświadczeniami opiekuńczymi rodziców zastępczych z dzieciństwa i zachowaniami opiekuńczymi ich rodziców, w odniesieniu do wszystkich sześciu typów oddziaływań rodzicielskich (tabela 6).

Postawa akcepcji rodziców zastępczych dodatnio koreluje z retrospektywną oceną ich obojga rodziców w zakresie postawy akceptacji. To oznacza, że im wyżej rodzic zastępczy oceniał postawę akceptacji ze strony swoich rodziców, tym on sam z większym natężeniem przejawiał postawę akceptacji w swoich oddziaływaniach rodzicielskich. Taką samą współzależność odnotować można w odniesieniu do postawy odrzućenia – im wyżej rodzic zastępczy oceniał postawę odrzućenia ze strony swoich rodziców, tym on sam z większym natężeniem przejawiał tę postawę w swoich oddziaływaniach rodzicielskich. Postawa akceptacji rodziców zastępczych dodatnio koreluje również z retrospektywną oceną ich obojga rodziców w zakresie postawy nadmiernie ochraniającej – im wyżej rodzic zastępczy oceniał postawę nadmiernie ochraniającą ze strony swoich rodziców, tym on sam z większym natężeniem przejawiał postawę akceptacji w swoich oddziaływaniach rodzicielskich.

Postawa nadmiernie wymagająca rodziców zastępczych dodatnio koreluje z retrospektywną oceną ich obojga rodziców w zakresie postawy nadmiernie wymagającej. Postawa nadmiernie wymagająca rodziców zastępczych dodatnio koreluje również z retrospektywną oceną ich obojga rodziców w zakresie postawy nadmiernie ochraniającej. Jednocześnie postawa nadmiernie wymagająca rodziców zastępczych ujemnie koreluje z retrospektywną oceną ich matek w zakresie postawy autonomii – im wyżej rodzic zastępczych oceniał postawę autonomii ze strony matki, tym on sam z mniejszym natężeniem przejawiał postawę nadmiernie wymagającą w swoich oddziaływaniach rodzicielskich.

Postawa autonomii rodziców zastępczych dodatnio koreluje z retrospektywną oceną ich obojga rodziców w zakresie postaw akceptacji i autonomii ze strony matki – im wyżej rodzic zastępczy oceniał postawy akceptacji i autonomii swojej matki, tym on sam z większym natężeniem przejawiał postawę autonomii w swoich oddziaływaniach rodzicielskich. Jednocześnie, postawa autonomii rodziców zastępczych ujemnie koreluje z retrospektywną oceną ich matek w zakresie postaw nadmiernie wymagającej i niekonsekwentnej – im wyżej rodzic zastępczy oceniał postawy nadmiernie wymagającą i niekonsekwentną ze strony matki, tym on sam z mniejszym natężeniem przejawiał postawę autonomii w swoich oddziaływaniach rodzicielskich.

Postawa niekonsekwentna rodziców zastępczych dodatnio koreluje z retrospektywną oceną ich obojga rodziców w zakresie postaw niekonsekwencji i nadmiernie wymagającej – im wyżej rodzic zastępczy oceniał postawy niekonsekwencji i nadmiernie wymagającej ze strony swoich rodziców, tym on sam z większym natężeniem przejawiał postawę niekonsekwentną w swoich oddziaływaniach rodzicielskich. Jednocześnie, postawa niekonsekwentna rodziców zastępczych ujemnie koreluje z retrospektywną oceną ich matek w zakresie postaw akceptacji i autonomii – im wyżej rodzic zastępczy oceniał postawy akceptacji i autonomii ze strony matki, tym on sam z mniejszym natężeniem przejawiał postawę niekonsekwentną w swoich oddziaływaniach rodzicielskich.

Postawa nadmiernie ochraniająca rodziców zastępczych dodatnio koreluje z retrospektywną oceną ich matek w zakresie postaw nadmiernie wymagającej i niekonsekwentnej oraz retrospektywną oceną ich ojców w zakresie postaw nadmiernie ochraniającej i nadmiernie wymagającą. To oznacza, że im wyżej rodzic zastępczy oceniał postawy nadmiernie wymagającą i niekonsekwentną ze strony matki oraz postawy nadmiernie ochraniającą i nadmiernie wymagającą ze strony ojca, tym on sam z większym natężeniem przejawiał postawę nadmiernie ochraniającą w swoich oddziaływaniach rodzicielskich. Jednocześnie, postawa nadmiernie ochraniająca rodziców zastępczych ujemnie koreluje z retrospektywną oceną ich obojga rodziców w zakresie postaw autonomii – im wyżej rodzic zastępczy oceniał postawy autonomii ze strony swoich rodziców, tym on sam z mniejszym natężeniem przejawiał postawę nadmiernie ochraniającą w swoich oddziaływaniach rodzicielskich.

Tabela 6

Relacja pomiędzy postawami rodzicielskimi rodziców zastępczych a retrospektywną oceną postaw ich rodziców

Skale	P. akcept./odrz.	P. nadm. wym.	P. auto.	P. niekon.	P. nadm. ochr.
P. akcept./odrz. M.	0,25*	- 0,07	0,22	- 0,22*	- 0,11
P. nadm. wym. M.	0,04	0,35*	- 0,18	0,26*	0,41*
P. auto. M.	0,13	- 0,22*	0,21*	- 0,24*	- 0,30*
P. niekon. M.	- 0,12	0,14	- 0,17*	0,30*	0,32*
P. nadm. ochr. M.	0,36*	0,23*	0,06	- 0,11	0,27*
P. akcept./odrz. O.	0,18*	0,02	0,13	- 0,03	- 0,02
P. nadm. wym. O.	- 0,04	0,21*	0,06	0,19*	0,20*
P. auto. O.	0,05	- 0,12	0,09	- 0,08	- 0,18*
P. niekon. O.	- 0,08	0,14	- 0,00	0,17*	0,11
P. nadm. ochr. O.	0,34*	0,16	0,11	- 0,02	0,27*

Adnotacja: P. akcept./odrz. – postawa akceptacji/odrzućenia; P. nadm. wym. – postawa nadmiernie wymagająca; P. auto. – postawa autonomii; P. niekon. – postawa niekonsekwentna; P. nadm. ochr. – postawa nadmiernie ochraniająca.

Pierwsza kolumna dotyczy retrospektywnej oceny postaw rodziców opiekunów zastępczych. Skrót „M” i „O” odnoszą się do matki i ojca: np. P. akcept./odrz. M – postawa akceptacji/odrzućenia matki.

Pierwszy wiersz dotyczy oceny postaw rodzicielskich rodziców zastępczych.

* $p < 0,05$.

Źródło: Badania własne.

Wnioski

Różne badania wskazują, że dzieci i młodzież najlepiej rozwijają się w bezpiecznych i zdrowych relacjach rodzinnych (zob. m. in. Dozier i in., 2014; van IJzendoorn i in., 2020). Zdolność do skutecznego realizowania zadań rodzicielskich i tworzenia bezpiecznej relacji rodzic-dziecko ma szczególnie istotne znaczenie w rodzicielstwie realizowanym w rodzinach zastępczych, w których wychowują się dzieci, często borykające się z wieloma trudnościami behawioralnymi i emocjonalnymi (Blyhte i in., 2013; Van Holen i in., 2013). Zdaniem badaczy rodzicielskie zachowania związane z postawami akceptacji, autonomii, zdolność rodziców zastępczych do okazywania wrażliwości i ciepła wobec dziecka, są bezpośrednio związane z lepiej realizowanym procesem adaptacji dziecka do rodziny zastępczej oraz z mniejszym poziomem występujących u niego problemów emocjonalnych oraz zachowań agresywnych (Fearon i in., 2010; Lipscombe i in., 2003; Vanderfaillie i in., 2012). Jednocześnie badania pokazują, że odrzucenie, nadmierne wymagania, nadmierna kontrola oraz niekonse-

kwentne i niespójne postawy rodziców zastępczych są tymi zachowaniami rodzicielskimi, które w największym stopniu wpływają na rozwój zachowań problemowych dzieci wychowujących się w rodzinach zastępczych (Denham i in., 2000; Fernandez, 2009; Fisher i in., 2000; Schofield, Beck, 2005, 2009).

Wyniki zaprezentowanych badań wskazują, że w oddziaływaniach rodzicielskich matek i ojców zastępczych dominują zachowania charakterystyczne dla postaw: nadmiernie wymagającej i niekonsekwentnej. Są to postawy, które w niewielkim stopniu sprzyjają tworzeniu bezpiecznej relacji rodzic-dziecko. Analiza statystyczna nie wykazała jednocześnie istotnych różnic pomiędzy matkami i ojcami w odniesieniu do większości postaw rodzicielskich. Jedynie w przypadku postawy akceptacji, matki zastępcze osiągały wyższe wyniki od ojców. W kontekście braku istotny różnic w oddziaływaniu rodzicielskim, istotne znaczenie może mieć wskazanie M. Plopy (2008), który zaznacza, że matki wielokrotnie częściej niż ojcowie ujawniają tendencję do nadmiernego ochraniań dzieci. Aktualne badanie postaw rodzicielskich zawodowych rodziców zastępczych nie potwierdza wyników badań uzyskiwanych przez M. Plopę. Postawę nadmiernie ochraniającą na niskim poziomie natężenia przejawia 72% matek i 89% ojców. Są to bardzo zbliżone wyniki.

Co ciekawe, doświadczenia opiekuńcze z dzieciństwa rodziców zastępczych wskazują, że wychowywali się oni w środowiskach, w których rodzice prezentowali zachowania właściwe dla postaw autonomii i akceptacji. Matki rodziców zastępczych zostały ponadto zapamiętane jako osoby, które ujawniały tendencję do nadmiernego ochraniań dzieci. W przypadku tej postawy doświadczenia opiekuńcze z dzieciństwa rodziców zastępczych są zgodne z przytoczonymi wcześniej wynikami badań M. Plopy (2008). Zgodnie z wynikami aktualnych badań, w retrospektywnej ocenie, matki rodziców zastępczych ponad dwukrotnie częściej niż ojcowie przejawiały postawę nadmiernie ochraniającą. Analiza statystyczna wykazała jednocześnie kilka istotnych statystycznie różnic pomiędzy badanymi rodzicami w ocenie zachowań rodzicielskich ich rodziców. Matki zastępcze w istotnie wyższym stopniu oceniają zachowania swoich matek w zakresie postaw akceptacji i nadmiernie ochraniającej. Ojcowie zastępczy zaś wyżej oceniają zachowania swoich matek w zakresie postawy niekonsekwentnej. Podobne istotne różnice ujawniły się w retrospektywnej ocenie ojców. Matki zastępcze w wyższym stopniu oceniają swoich ojców w zakresie postawy nadmiernie ochraniającej, zaś ojcowie zastępczy w istotnie wyższym stopniu ocenili zachowania swoich ojców w zakresie postawy niekonsekwentnej.

Badania pokazały również, że istnieją silne relacje pomiędzy doświadczeniami opiekuńczymi z dzieciństwa zawodowych rodziców zastępczych i przyjmowanymi przez nich postawami rodzicielskimi. Należy przy tym podkreślić, że retrospektywna ocena matek rodziców zastępczych ma dużo większy związek z ich postawami rodzicielskimi niż retrospektywna ocena zachowań ojców.

Bibliografia

- Adkins, T., Reisz, S., Doerge, K., & Nulu, S. (2020). Adverse Childhood Experience histories in foster parents: Connections to foster children's emotional and behavioral difficulties [Historie niekorzystnych doświadczeń z dzieciństwa u rodziców zastępczych: Związek z trudnościami emocjonalnymi i behawioralnymi dzieci przybranych]. *Child Abuse & Neglect*, *104*, 104475. DOI: 10.1016/J.CHIABU.2020.104475.
- Alexander, P. C., Teti, L., & Anderson, C. L. (2000). Childhood sexual abuse history and role reversal in parenting [Historia wykorzystywania seksualnego w dzieciństwie a odwrócenie ról w rodzicielstwie]. *Child Abuse and Neglect*, *24* (6), 829–838. DOI: 10.1016/S0145-2134(00)00142-3.
- Bailey, H. N., DeOliveira, C. A., Wolfe, V. V., Evans, E. M., & Hartwick, C. (2012). The impact of childhood maltreatment history on parenting: A comparison of maltreatment types and assessment methods [Wpływ historii maltretowania w dzieciństwie na rodzicielstwo: Porównanie rodzajów maltretowania i metod oceny]. *Child Abuse & Neglect*, *36* (3), 236–246. DOI: 10.1016/J.CHIABU.2011.11.005.
- Barber, J., & Delfabbro, P. (2005). Children's adjustment to long-term foster care [Przystosowanie się dzieci do długotrwałej opieki zastępczej]. *Children and Youth Services Review*, *27* (3), 329–340. DOI: 10.1016/j.chilyouth.2004.10.010.
- Barber, J. G., Delfabbro, P. H., & Cooper, L. L. (2001). The Predictors of Unsuccessful Transition to Foster Care [Czynniki wpływające na niepowodzenie w przejściu do pieczy zastępczej]. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, *42* (6), 785–790. DOI: 10.1111/1469-7610.00775.
- Basiaga, J. (2014). *Zawodowa miłość. O opiece nad dziećmi w pogotowiach rodzinnych*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.
- Basiaga, J. (2020). Style wychowania zawodowych rodziców zastępczych. *Wychowanie w Rodzinie*, *23* (2), 99–119. DOI:10.34616/wvr.2020.2.099.119.
- Baumrind, D. (1967). Child care practices anteceding three patterns of preschool behavior [Praktyki opieki nad dziećmi kształtujące wzorce zachowań przedszkolnych]. *Genetic Psychology Monographs*, *75*, 43–88.
- Bernedo, I. M., Salas, M. D., García-Martín, M. A., & Fuentes, M. J. (2012). Teacher assessment of behavior problems in foster care children [Nauczycielska ocena problemów z zachowaniem u dzieci z pieczy zastępczej]. *Children and Youth Services Review*, *34* (4), 615–621. DOI: 10.1016/j.chilyouth.2011.12.003.
- Blythe, S. L., Halcomb, E. J., Wilkes, L., & Jackson, D. (2013). Caring for vulnerable children: Challenges of mothering in the Australian foster care system [Opieka nad dziećmi bezbronnymi: Wyzwania związane z macierzyństwem w australijskim systemie opieki zastępczej]. *Contemporary Nurse*, *44* (1), 87–98. DOI: 10.5172/CONU.2013.44.1.87.
- Bödeker, K., Fuchs, A., Führer, D., Kluczniok, D., Dittrich, K., Reichl, C., Reck, C., Kaess, M., Hindi Attar, C., Möhler, E., Neukel, C., Bierbaum, A. L., Zietlow, A. L., Jajte, C., Lehmkuhl, U., Winter, S. M., Herpertz, S., Brunner, R., Bempohl, F., & Resch, F. (2019). Impact of Maternal Early Life Maltreatment and Maternal History of Depression on Child Psychopathology: Mediating Role of Maternal Sensitivity? [Wpływ złego traktowania we wczesnym okresie życia matki i historii depresji matki na psychopatię dziecka: Mediatorska rola wrażliwości matki?]. *Child Psychiatry and Human Development*, *50* (2), 278–290. DOI: 10.1007/S10578-018-0839-Z.
- Brown, D. W., Anda, R. F., Tiemeier, H., Felitti, V. J., Edwards, V. J., Croft, J. B., & Giles, W. H. (2009). Adverse Childhood Experiences and the Risk of Premature Mortality [Niekorzystne doświadczenia z dzieciństwa a ryzyko przedwczesnej umieralności]. *American Journal of Preventive Medicine*, *37* (5), 389–396. DOI: 10.1016/J.AMEPRE.2009.06.021.
- Cicchetti, D., & Doyle, C. (2016). Child maltreatment, attachment and psychopathology: Mediating relations [Maltretowanie dzieci, przywiązanie i psychopatia: Związki pośredniczące]. *World Psychiatry*, *15* (2), 89–90. DOI: 10.1002/WPS.20337.

- Cooley, M. E., Farineau, H. M., & Mullis, A. K. (2015). Child behaviors as a moderator: Examining the relationship between foster parent supports, satisfaction, and intent to continue fostering [Zachowania dzieci jako moderator: Badanie zależności między wsparciem rodziców zastępczych, ich satysfakcją i chęcią kontynuowania opieki nad dziećmi]. *Child Abuse and Neglect*, *45*, 46–56. DOI: 10.1016/j.chiabu.2015.05.007.
- Cyr, C., Euser, E. M., Bakermans-Kranenburg, M. J., & Van IJzendoorn, M. H. (2010). Attachment security and disorganization in maltreating and high-risk families: A series of meta-analyses [Bezpieczeństwo i dezorganizacja przywiązania w rodzinach maltretujących i rodzinach wysokiego ryzyka: Seria metaanaliz]. *Development and Psychopathology*, *22* (1), 87–108. DOI: 10.1017/S0954579409990289.
- Darling, N., & Steinberg, L. (1993). Parenting style as context: An integrative model [Styl rodzicielski jako kontekst: Model integracyjny]. *Psychological Bulletin*, *113* (3), 487–496. DOI: 10.1037/0033-2909.113.3.487.
- Denham, S. A., Workman, E., Cole, P. M., Weissbrod, C., Kendziora, K. T., & Zahn-Waxler, C. (2000). Prediction of externalizing behavior problems from early to middle childhood: The role of parental socialization and emotion expression [Przewidywanie zewnętrznych problemów z zachowaniem od wczesnego do średniego dzieciństwa]. *Development and Psychopathology*, *12* (1), 23–45. DOI: 10.1017/S0954579400001024.
- Dorsey, S., Farmer, E. M. Z., Barth, R. P., Greene, K. M., Reid, J., & Landsverk, J. (2008). Current status and evidence base of training for foster and treatment foster parents [Aktualny stan wiedzy na temat szkoleń dla rodziców zastępczych i rodziców zastępczych prowadzących terapię]. *Children and Youth Services Review*, *30* (12), 1403–1416. DOI: 10.1016/j.childyouth.2008.04.008.
- Dozier, M., Kaufman, J., Kobak, R., O'Connor, T. G., Sagi-Schwartz, A., Scott, S., Shaffer, C., Smetana, J., van IJzendoorn, M. H., & Zeanah, C. H. (2014). Consensus statement on group care for children and adolescents: A statement of policy of the American orthopsychiatric association [Konsensus w sprawie opieki grupowej nad dziećmi i młodzieżą: Deklaracja polityki Amerykańskiego Towarzystwa Ortopsychiatrycznego]. *American Journal of Orthopsychiatry*, *84* (3), 219–225. DOI: 10.1037/ORT0000005.
- Dubois-Comtois, K., Moss, E., Cyr, C., & Pascuzzo, K. (2013). Behavior problems in middle childhood: The predictive role of maternal distress, child attachment, and mother-child interactions [Problemy behawioralne w średnim dzieciństwie: Prądkyjna rola dystresu macierzyńskiego, przywiązania dziecka oraz interakcji matka-dziecko]. *Journal of Abnormal Child Psychology*, *41* (8), 1311–1324. DOI: 10.1007/S10802-013-9764-6.
- Ethier, L. S., Lemelin, J-P., Lacharité, C. (2004). A longitudinal study of chronic maltreatment on children's behavioral and emotional problems [Badanie longitudinalne wpływu przewlekłego złego zachowania na problemy behawioralne i emocjonalne dzieci]. *Child Abuse and Neglect*, *28*, 1265–1278. DOI: 10.1016/j.chiabu.2004.07.006.
- Fearon, R. P., Bakermans-Kranenburg, M. J., van IJzendoorn, M. H., Lapsley, A. M., & Roisman, G. I. (2010). The significance of insecure attachment and disorganization in the development of children's externalizing behavior: A meta-analytic study [Znaczenie niepewnego przywiązania i dezorganizacji w rozwoju zachowań eksternalizacyjnych u dzieci: Studium metaanalityczne]. *Child Development*, *81* (2), 435–456. DOI: 10.1111/J.1467-8624.2009.01405.X.
- Felitti, V. J., Anda, R. F., Nordenberg, D., Williamson, D. F., Spitz, A. M., Edwards, V., Koss, M. P., & Marks, J. S. (1998). Relationship of childhood abuse and household dysfunction to many of the leading causes of death in adults: The adverse childhood experiences (ACE) study [Związek znaczenia się w dzieciństwie i dysfunkcji gospodarstwa domowego z wieloma głównymi przyczynami zgonów osób dorosłych: Badanie niekorzystnych doświadczeń z dzieciństwa (ACE)]. *American Journal of Preventive Medicine*, *14* (4), 245–258. DOI: 10.1016/S0749-3797(98)00017-8.

- Fernandez, E. (2009). Children's wellbeing in care: Evidence from a longitudinal study of outcomes [Dobre samopoczucie dzieci w placówkach opiekuńczych: Dowody z podłużnego badania wyników]. *Children and Youth Services Review, 31* (10), 1092–1100. DOI: 10.1016/j.childyouth.2009.07.010.
- Fisher, P. A., Gunnar, M. R., Chamberlain, P., & Reid, J. B. (2000). Preventive intervention for maltreated preschool children: Impact on children's behavior, neuroendocrine activity, and foster parent functioning [Interwencja profilaktyczna dla maltretowanych dzieci w wieku przedszkolnym: Wpływ na zachowanie dzieci, aktywność neuroendokrynną i funkcjonowanie rodziców zastępczych]. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry, 39* (11), 1356–1364. DOI: 10.1097/00004583-200011000-00009.
- Fitzgerald, M. M., Shipman, K. L., Jackson, J. L., McMahon, R. J., & Hanley, H. M. (2005). Perceptions of parenting versus parent-child interactions among incest survivors [Postrzeżenie rodzicielstwa, a interakcje rodzic-dziecko przez osoby, które przeżyły kazirodztwo]. *Child Abuse and Neglect, 29* (6), 661–681. DOI: 10.1016/j.chiabu.2004.10.012.
- Gilbert, L. K., Breiding, M. J., Merrick, M. T., Thompson, W. W., Ford, D. C., Dhingra, S. S., & Parks, S. E. (2015). Childhood adversity and adult chronic disease: An update from ten states and the District of Columbia, 2010 [Przeciwności losu w dzieciństwie a choroby przewlekłe u dorosłych: Aktualizacja z dziesięciu stanów i Dystryktu Kolumbia, 2010]. *American Journal of Preventive Medicine, 48* (3), 345–349. DOI: 10.1016/j.amepre.2014.09.006.
- Goemans, A., van Geel, M., & Vedder, P. (2015). Over three decades of longitudinal research on the development of foster children: A meta-analysis [Ponad trzy dekady badań podłużnych nad rozwojem dzieci z rodzin zastępczych: Metaanaliza]. *Child Abuse and Neglect, 42*, 121–134. DOI: 10.1016/j.chiabu.2015.02.003.
- Gralewski, J., & Jankowska, D. M. (2020). Do parenting styles matter? Perceived dimensions of parenting styles, creative abilities and creative self-beliefs in adolescents [Czy style rodzicielstwa mają znaczenie? Spotrzegane wymiary stylów rodzicielskich, zdolności twórcze i twórcze przekonania o własnej wartości nastolatków]. *Thinking Skills and Creativity, 38*, 100709. DOI: 10.1016/J.TSC.2020.100709.
- Greszta, E., Ryś, M., Trębicka, P. (2020). Typy par rodzicielskich - współzależność postaw rodzicielskich w dziadzie. *Kwartalnik Naukowy Fides et Ratio, 41* (1), 186-205. DOI: 10.34766/fetr.v41i1.225.
- Groh, A. M., Roisman, G. I., van Ijzendoorn, M. H., Bakermans-Kranenburg, M. J., & Fearon, R. P. (2012). The Significance of Insecure and Disorganized Attachment for Children's Internalizing Symptoms: A Meta-Analytic Study [Znaczenie niepewnego i zdeorganizowanego przywiązania dla objawów internalizacyjnych u dzieci: Badanie metaanalityczne]. *Child Development, 83* (2), 591–610. DOI: 10.1111/J.1467-8624.2011.01711.X.
- Harwas-Napierała, B., Trempała, J. (2019). *Psychologia rozwoju człowieka*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Hughes, M., & Cossar, J. (2016). The Relationship between Maternal Childhood Emotional Abuse/Neglect and Parenting Outcomes: A Systematic Review [Związek między nadużywaniem/zaniebdywaniem emocjonalnym w dzieciństwie przez matkę a wynikami w rodzicielstwie: Przegląd systematyczny]. *Child Abuse Review, 25* (1), 31–45. DOI: 10.1002/CAR.2393.
- Keller, T. E., Wetherbee, K., Le Prohn, N. S., Payne, V., Sim, K., & Lamont, E. R. (2001). Competencies and problem behaviors of children in family foster care: Variations by kinship placement status and race [Kompetencje i zachowania problemowe dzieci w rodzinnej pieczy zastępczej: Różnice w zależności od status umieszczenia w rodzinie zastępczej i rasy]. *Children and Youth Services Review, 23* (12), 915–940. DOI: 10.1016/S0190-7409(01)00175-X.
- Letourneau, N., Dewey, D., Kaplan, B. J., Ntanda, H., Novick, J., Thomas, J. C., Deane, A. J., Leung, B., Pon, K., & Giesbrecht, G. F. (2019). Intergenerational transmission of adverse childhood expe-

- riences via maternal depression and anxiety and moderation by child sex [Międzypokoleniowe przekazywanie niekorzystnych doświadczeń z dzieciństwa przez depresję i lęk u matki oraz moderowanie przez płeć dziecka]. *Journal of Developmental Origins of Health and Disease*, 10 (1), 88–99. DOI: 10.1017/S2040174418000648.
- Lipscombe, J., Farmer, E., & Moyers, S. (2003). Parenting fostered adolescents: Skills and strategies [Rodzicielstwo zastępcze nastolatków: Umiejętności i strategie]. *Child and Family Social Work*, 8 (4), 243–255. DOI: 10.1046/J.1365-2206.2003.00294.X.
- Lyons-Ruth, K., Bronfman, E., & Parsons, E. (1999). Atypical attachment in infancy and early childhood among children at developmental risk. IV. Maternal frightened, frightening, or atypical behavior and disorganized infant attachment patterns [Atypowe przywiązanie w okresie niemowlęcym i wczesnodziecięcym u dzieci z grupy ryzyka rozwojowego. IV. Przeróżające lub nietypowe zachowania matki a zaburzone wzorce przywiązania u niemowląt]. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 64 (3), 67–96. DOI: 10.1111/1540-5834.00034.
- Madigan, S., Wade, M., Plamondon, A., Maguire, J. L., & Jenkins, J. M. (2017). Maternal Adverse Childhood Experience and Infant Health: Biomedical and Psychosocial Risks as Intermediary Mechanisms [Niekorzystne doświadczenia matki w dzieciństwie a zdrowie niemowląt: Zagrożenia biometryczne i psychospołeczne jako mechanizmy pośredniczące]. *Journal of Pediatrics*, 187, 282–289.e1. DOI: 10.1016/J.JPEDI.2017.04.052.
- Minnis, H., Everett, K., Pelosi, A. J., Dunn, J., & Knapp, M. (2006). Children in foster care: Mental health, service use and costs [Dzieci w pieczy zastępczej: Zdrowie psychiczne, korzystanie z usług i koszty]. *European Child and Adolescent Psychiatry*, 15 (2), 63–70. DOI: 10.1007/S00787-006-0452-8.
- Montes, G., Lotyczewski, B. S., Halterman, J. S., & Hightower, A. D. (2012). School readiness among children with behavior problems at entrance into kindergarten: Results from a US national study [Gotowość szkolna dzieci z zaburzeniami zachowania w momencie rozpoczęcia nauki w przedszkolu: Wyniki amerykańskiego badania krajowego]. *European Journal of Pediatrics*, 171 (3), 541–548. DOI: 10.1007/S00431-011-1605-4.
- Murray, L., Tarren-Sweeney, M., & France, K. (2011). Foster carer perceptions of support and training in the context of high burden of care [Postrzeganie przez opiekunów zastępczych wsparcia i szkoleń w kontekście dużego obciążenia opieką]. *Child and Family Social Work*, 16 (2), 149–158. DOI: 10.1111/J.1365-2206.2010.00722.X.
- Nilsen, W. (2007). Fostering futures: A preventive intervention program for school-age children in foster care [Wspieranie przyszłości: Profilaktyczny program interwencyjny dla dzieci w wieku szkolnym przebywających w pieczy zastępczej]. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, 12 (1), 45–63. DOI: 10.1177/1359104507071055.
- Oosterman, M., & Schuengel, C. (2008). Attachment in foster children associated with caregivers' sensitivity and behavioral problems [Przywiązanie u dzieci z rodzin zastępczych, a wrażliwość opiekunów i problem behawioralny]. *Infant Mental Health Journal*, 29 (6), 609–623. DOI: 10.1002/IMHJ.20198.
- Oosterman, M., Schuengel, C., Wim Slot, N., Bullens, R. A. R., & Doreleijers, T. A. H. (2007). Disruptions in foster care: A review and meta-analysis [Zakłócenia w opiece zastępczej: Przegląd i metaanaliza]. *Children and Youth Services Review*, 29 (1), 53–76. DOI: 10.1016/J.CHILDYOUTH.2006.07.003.
- Oswald, S. H., Heil, K., Goldbeck, L. (2010). History of maltreatment and mental health problems in foster children: a review of the literature [Historia maltretowania a problem ze zdrowiem psychicznym u dzieci z rodzin zastępczych: przegląd literatury]. *J Pediatr Psychol*, 35, 462–472. DOI: 10.1093/jpepsy/jsp114.
- Palacios, J., & Jiménez, J. M. (2009). Kinship Foster Care: Protection or Risk? [Rodzina opieka zastępcza: Ochrona czy ryzyko?]. *Adoption and Fostering*, 33 (3), 64–75. DOI: 10.1177/030857590903300307.

- Plant, D. T., Pawlby, S., Pariante, C. M., & Jones, F. W. (2018). When one childhood meets another – maternal childhood trauma and offspring child psychopathology: A systematic review [Gdy jedno dzieciństwo spotyka drugie – trauma matczyzna a psychopatologia dziecka potomnego: Przegląd systematyczny]. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, 23 (3), 483–500. DOI: 10.1177/1359104517742186.
- Plopa, M. (2005). *Psychologia rodziny. Teoria i badania*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Plopa, M. (2008). *Kwestionariusz retrospektywnej oceny postaw rodziców (KPR-Roc)*. Podręcznik. Warszawa: Vizja Press &It.
- Radziwiłłowicz, W. (2020). Zaburzenia emocjonalne (internalizacyjne). W: I. Grzegorzewska, L. Cierpiałkowska, A. R. Borkowska (red.), *Psychologia kliniczna dzieci i młodzieży* (ss. 409-450). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Rayburn, A. D., Withers, M. C., & McWey, L. M. (2018). The Importance of the Caregiver and Adolescent Relationship for Mental Health Outcomes Among Youth in Foster Care [Znaczenie relacji między opiekunem a nastolatkiem dla wyników zdrowia psychicznego młodzieży objętej opieką zastępczą]. *Journal of Family Violence*, 33 (1), 43–52. DOI: 10.1007/S10896-017-9933-4.
- Rembowski, J. (1972). *Więzi uczuciowe w rodzinie*. Warszawa: PWN.
- Ritchie, C., & Buchanan, A. (2011). Self report of negative parenting styles, psychological functioning and risk of negative parenting by one parent being replicated by the other in a sample of adolescents aged 13-15 [Samoopis negatywnych stylów rodzicielskich, funkcjonowanie psychologiczne i ryzyko replikacji negatywnych stylów rodzicielskich jednego z rodziców przez drugiego w próbie młodzieży w wieku 13:15 lat]. *Child Abuse Review*, 20 (6), 421–438. DOI: 10.1002/CAR.1103.
- Schofield, G., & Beek, M. (2005). Risk and resilience in long-term foster-care [Ryzyko i odporność w długoterminowej opiece zastępczej]. *British Journal of Social Work*, 35 (8), 1283–1301. DOI: 10.1093/BJSW/BCH213.
- Schofield, G., & Beek, M. (2009). Growing up in foster care: Providing a secure base through adolescence [Dorastanie w pieczy zastępczej: Zapewnienie bezpiecznej podstawy w okresie dojrzewania]. *Child and Family Social Work*, 14 (3), 255–266. DOI: 10.1111/J.1365-2206.2008.00592.X.
- Schuengel, C., Bakermans-Kranenburg, M. J., & Van IJzendoorn, M. H. (1999). Frightening maternal behavior linking unresolved loss and disorganized infant attachment [Przerazające zachowania matek w powiązaniu z nierozwiązaną stratą i zaburzoną przywiązaniem u niemowląt]. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 67 (1), 54–63. DOI: 10.1037/0022-006X.67.1.54.
- Sinclair, I., & Wilson, K. (2003). Matches and Mismatches: The Contribution of Carers and Children to the Success of Foster Placements [Dopasowania i niedopasowania: Wkład opiekunów i dzieci w powodzenie umieszczenia w rodzinie zastępczej]. *British Journal of Social Work*, 33 (7), 871–884. DOI: 10.1093/BJSW/33.7.871.
- Steele, J. S., & Buchi, K. F. (2008). Medical and mental health of children entering the Utah foster care system [Zdrowie fizyczne i psychiczne dzieci trafiających do systemu opieki zastępczej w stanie Utah]. *Pediatrics*, 122 (3). DOI: 10.1542/PEDS.2008-0360.
- Straussner, S. L. A., Senreich, E., & Steen, J. T. (2018). Wounded Healers: A Multistate Study of Licensed Social Workers' Behavioral Health Problems [Zranieni uzdrowiciele: Wielostanowe badanie problemów zdrowia behawioralnego licencjonowanych pracowników socjalnych]. *Social Work*, 63 (2), 125–133. DOI: 10.1093/SW/SWY012.
- Tarren-Sweeney, M. (2008a). Retrospective and concurrent predictors of the mental health of children in care [Retrospektywne i równoczesne predyktory zdrowia psychicznego dzieci objętych opieką]. *Children and Youth Services Review*, 30 (1), 1–25. DOI: 10.1016/J.CHILDYOUTH.2007.05.014.
- Tarren-Sweeney, M. (2008b). The mental health of children in out-of-home care [Zdrowie psychiczne dzieci przebywających w placówkach opieki pozadomowej]. *Current Opinion in Psychiatry*, 21 (4), 345–349. DOI: 10.1097/YCO.0B013E32830321FA.

- Turney, K., & Wildeman, C. (2016). Mental and physical health of children in foster care [Zdrowie psychiczne i fizyczne dzieci przebywających w pieczy zastępczej]. *Pediatrics*, *138* (5). DOI: 10.1542/PEDS.2016-1118.
- Van Holen, F., Vanschoonlandt, F., & Vanderfaillie, J. (2017). Evaluation of a foster parent intervention for foster children with externalizing problem behaviour [Ocena interwencji rodziców zastępczych dla dzieci z rodzin zastępczych z problemami w zakresie zachowań eksternalizacyjnych]. *Child and Family Social Work*, *22* (3), 1216–1226. DOI: 10.1111/CFS.12338.
- van IJzendoorn, M. H., Bakermans-Kranenburg, M. J., Duschinsky, R., Fox, N. A., Goldman, P. S., Gunnar, M. R., Johnson, D. E., Nelson, C. A., Reijman, S., Skinner, G. C. M., Zeanah, C. H., & Sonuga-Barke, E. J. S. (2020). Institutionalisation and deinstitutionalisation of children 1: a systematic and integrative review of evidence regarding effects on development [Instytucjonalizacja i deinstytucjonalizacja dzieci 1: systematyczny i integracyjny przegląd dowodów dotyczących wpływu na rozwój]. *The Lancet Psychiatry*, *7* (8), 703–720. DOI: 10.1016/S2215-0366(19)30399-2.
- Vanderfaillie, J., van Holen, F., Trogh, L., & Andries, C. (2012). The impact of foster children's behavioural problems on Flemish foster mothers' parenting behaviour [Wpływ problemów behawioralnych dzieci z rodzin zastępczych na zachowania rodzicielskie flamandzkich matek zastępczych]. *Child and Family Social Work*, *17* (1), 34–42. DOI: 10.1111/J.1365-2206.2011.00770.X.
- Vanderfaillie, J., Van Holen, F., Vanschoonlandt, F., Robberechts, M., & Stroobants, T. (2013). Children placed in long-term family foster care: A longitudinal study into the development of problem behavior and associated factors [Dzieci umieszczone w długoterminowej rodzinnej opiece zastępczej: Badanie podłużne rozwoju zachowań problemowych i związanych z nimi czynników]. *Children and Youth Services Review*, *35* (4), 587–593. DOI: 10.1016/j.chilyouth.2012.12.012.
- Vanschoonlandt, F., Vanderfaillie, J., van Holen, F., & de Maeyer, S. (2012). Development of an Intervention for Foster Parents of Young Foster Children with Externalizing Behavior: Theoretical Basis and Program Description [Opracowanie programu interwencji dla rodziców zastępczych małych dzieci przybranych z zachowaniami eksternalizacyjnymi: Podstawy teoretyczne i opis programu]. *Clinical Child and Family Psychology Review*, *15* (4), 330–344. DOI: 10.1007/S10567-012-0123-X.
- Vanschoonlandt, F., Vanderfaillie, J., Van Holen, F., De Maeyer, S., & Robberechts, M. (2013). Parenting stress and parenting behavior among foster mothers of foster children with externalizing problems [Stres rodzicielski i zachowania rodzicielskie wśród matek zastępczych dzieci z problemami eksternalizacyjnymi]. *Children and Youth Services Review*, *35* (10), 1742–1750. DOI: 10.1016/j.chilyouth.2013.07.012.
- Williams, L. R., Degnan, K. A., Perez-Edgar, K. E., Henderson, H. A., Rubin, K. H., Pine, D. S., Steinberg, L., & Fox, N. A. (2009). Impact of behavioral inhibition and parenting style on internalizing and externalizing problems from early childhood through adolescence [Wpływ zachowań behawioralnych i stylu wychowania na problem internalizacyjne i eksternalizacyjne od wczesnego dzieciństwa do okresu dorastania]. *Journal of Abnormal Child Psychology*, *37* (8), 1063–1075. DOI: 10.1007/S10802-009-9331-3/FIGURES/4.
- Wilson, K. (2006). Can foster carers help children resolve their emotional and behavioural difficulties? [Czy opiekunowie zastępczy mogą pomóc dzieciom w rozwiązywaniu ich problemów emocjonalnych i behawioralnych?] *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, *11* (4), 495–511. DOI: 10.1177/1359104506067873.
- Wysocka, E., Ostafińska-Molik, B. (2014). Zaburzenia internalizacyjne i eksternalizacyjne a typ rodziny pochodzenia: analiza teoretyczna i wyniki badań. *Resocjalizacja Polska*, *8*, 131-155.
- Ziemska, M. (1973). *Postawy rodzicielskie*. Warszawa: Wiedza Powszechna.